

РОЛЬ ДЕРЖАВИ В РОЗВИТКУ ФІНАНСОВИХ ІНСТИТУТІВ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Розглянуто сутність, протиріччя та обмеження державного регулювання фінансового ринку в умовах ринкової трансформації

The essence, contradiction and limitation of state regulation of the financial market under market transformation is considered

Ключові слова: фінансовий ринок, фінансові інститути, ринкова трансформація, державне регулювання.

Вступ. Проблематика дослідження економічної ролі держави на різних етапах розвитку економіки не завжди пригортала увагу вчених. Як відомо, класична модель ринкової економіки взагалі не передбачає прямого державного втручання в економічний розвиток, залишаючи державі методи побічного впливу, головним чином, через встановлення формальних норм і правил здійснення господарської діяльності. Але починаючи з Великої депресії 1929-1933 рр., завдяки теорії Дж. Кейнса, держава стає активним економічним суб'єктом, показником чого є частка ВВП, що перерозподіляється через державний бюджет. Історичний досвід показує, що вплив держави на розвиток економіки має явно виражену циклічність: періоди посилення державного втручання змінюються періодами його послаблення, або лібералізації.

Але світова фінансова криза 2008-2009 рр. показала також, що ризики виникнення криз криються не тільки у ринкових механізмах, але й у механізмах державного регулювання економіки, включаючи регулювання фінансового ринку. На інституційну природу останньої фінансової кризи, обумовлену низькою якістю та неефективністю саме державних інститутів (як у цілому, так і окремих гілок влади, включаючи монетарну) вказує значна кількість дослідників [див.: 1-4, 6, 11, 12, 17, 19-24, 28, 34-38]. У країнах ринкової трансформації особливо відзначається значення високоефективної судової влади [див.: 26, 30, 32, 33].

Постановка завдання. Тривалий час вважалось, що зв'язок економічних та політичних інститутів вичерпується тезою «ринкова економіка вимагає політичної демократії та є неможливою поза останньою». Але реальний досвід як ринкової трансформації, так і інших типів сучасної економічної еволюції спростовує цей спрощений та певною мірою вульгаризований підхід. З одного боку, запровадження демократичних інститутів може супроводжуватись і нерідко супроводжується зниженням темпів економічного зростання та падінням життєвого рівня людей, а з іншого боку, авторитарні політичні режими можуть створити необхідні умови для економічного зростання та зниження рівня бідності в країні.

Ринкова трансформація має ту особливість, що вона відбувається в умовах відходу від авторитарної моделі політичного устрою та демократизації суспільно-економічного життя. При цьому практично в усіх країнах, що здійснюють ринкові перетворення, економічні реформи спочатку приводять до падіння життєвого рівня та зростання бідності і соціально-економічної нерівності. Це, у свою чергу, здатне привести до відторгнення демократії, яку населення може почати сприймати як джерело погіршення їхнього соціально-економічного становища, і тим самим законсервувати ситуацію незавершеності ринкових перетворень з одночасною консервацією незрілої політичної системи з нерозвиненими демократичними інститутами, включаючи інститути громадянського суспільства. Ця інституційна пастка спрацювала в Україні.

Отже, досліджуючи роль держави у розвитку фінансових інститутів в умовах ринкової трансформації, неможливо обмежитись розкриттям суто економічної діяльності держави, а треба брати до уваги незавершеність становлення самого інституту держави, оскільки ця незавершеність та незрілість політичних інститутів суттєво (головним чином негативно) впливає і на розвиток фінансових інститутів.

Наше завдання в цьому плані полягає у систематизації поглядів щодо механізмів державного впливу на розвиток фінансових інститутів та його ефективності як в розвинених економіках, так і в економіках, що розвиваються. При цьому слід, перш за все, враховувати результати досліджень інституційної економічної теорії, а саме такого її напрямку, як конституційна політекономія, засади якої були розроблені Дж. Б'юкененом та розвинуті його послідовниками [див.: 7, 10, 13, 25]. Це випливає з того, що одним з головних напрямів впливу держави на інституційну динаміку фінансових ринків є нормотворення, тобто розробка та прийняття законодавчими органами нормативно-правової бази розвитку фінансових інститутів, а також сприяння розвитку довіри до інститутів фінансового ринку, підірваної останньою фінансовою кризою.

Методологія. Інституційні аспекти цих проблем розроблені поки що недостатньо. Це пов'язано з тим, що саме розуміння змісту інституційної ролі держави на фінансовому ринку перебуває досі у стані осмислення. Між тим, з'ясування цього питання дозволяє комплексно розкрити вплив формальних інститутів на розвиток фінансового ринку. Визнаючи, що регулювання фінансового ринку здійснюється, перш за все, за допомогою формальних норм, тобто правил, встановлених державою, не можна обмежитись цим аналізом, оскільки, по-перше, далі треба аналізувати якість цих норм, а по-друге, розкривати механізм державного контролю за їх дотриманням, включаючи санкції за їх порушення. Якщо ж обмежитись тільки розкриттям змісту відповідних правил, то це, в кращому випадку, дозволить намалювати лише нормативне, ідеальне (якщо не ідеалістичне) бачення фінансового ринку розробниками цих правил. Зазначимо, що аналіз якості норм та механізму їх застосування також не може вважатись завершеним, з огляду на існування неформальних інститутів, але це вже зовсім інша проблема. Інакше кажучи,

комплексний аналіз формальних інститутів є необхідною, а розкриття їх взаємодії з неформальними інститутами – достатньою умовою належного аналізу інституційного середовища фінансового ринку.

Таким чином, саме методологія інституційного аналізу є найбільш прийнятною для дослідження ролі держави у розвитку фінансових інститутів в умовах ринкової трансформації

Результати дослідження. Характеризуючи роль держави на фінансовому ринку, неможливо обійти питання щодо ролі держави в економічній системі взагалі, оскільки правильне розуміння загальних засад взаємозв'язку держави і ринку дозволяє краще розуміти особливості його реалізації на фінансовому ринку. До цього часу у науковій літературі панує підхід, що ринковий механізм не передбачає державного втручання, а саме це втручання виникає як реакція на «провали» ринку з метою нейтралізувати їхні негативні наслідки. За такого підходу дуже важко теоретично пояснити наступні «провали» держави, які супроводжують ринкову економіку розвинених країн навіть в умовах існування розгалуженої системи державного регулювання.

Особливо це можна віднести саме до фінансового ринку, який був сильніше усього уражений останньою світовою фінансовою кризою за умов існування такої розгалуженої системи. І хоча значний масив сучасної наукової літератури присвячений виведенню держави з-під критики за розгортання цієї кризи на підставі того, що криза, мовляв, розгорнулася внаслідок дерегуляції і провина за неї цілком лежить на ринку, а не на державі, це не знімає з порядку денного з'ясування того, що «провали» держави, дійсно, існують, а головне, залишає без адекватної відповіді питання, а що тепер треба робити, коли «провали» ринку» наклались на «провали» держави. Само собою напрошується питання про пошук «третьої сили», яка б мала здатність виправляти ці провали.

Розглядаючи можливості теорії суспільного вибору для вирішення проблем, що виникають при дослідженні «провалів держави», зазначимо, що пошуки шляхів подолання її недосконалостей призвели до появи теорії змови (конспірології), базою для виникнення якої стала теорія еліт. Ця теорія у сьогоденні умовах є широко розповсюдженою, хоча і вона не позбавлена серйозних вад [див.: 18]. Показово, що одним з її розробників був відомий вчений В.Парето, який залишив слід не тільки в економічній теорії, але й в соціології. Рациональний момент в теорії еліт полягає, на нашу думку, в тому, що вона враховує реальну можливість відокремлення діяльності політичних еліт від потреб суспільства, що, у свою чергу, несе ризики відриву діяльності держави від суспільних потреб та її переродження в механізм збагачення еліт за рахунок усього суспільства і прагнення еліт до консервації такого стану на невизначений строк. Таке розуміння добре «вкладається» у дію принципу Парето-ефективності, відповідно до якого суспільний добробут сягає максимуму, а розподіл ресурсів стає оптимальним, якщо будь-яка зміна цього розподілу погіршує становище хоча б одного суб'єкта економічної системи. Якщо еліти не дотримуються цього принципу, то потенційна загроза переродження держави може стати і стає реальністю,

про що свідчить досвід сучасної української держави.

З цих же позицій слід оцінювати і конспірологічні теорії (теорії змов). Як відомо, їх суть полягає у трактуванні суспільно значущих подій як результату змови певних соціальних груп, що має на меті корисливі мотиви. Попри зовнішню привабливість, яка ґрунтується на простому поясненні складних соціально-економічних явищ, ця теорія, на нашу думку, страждає на дуже значну ваду – її висновки майже неможливо верифікувати методами сучасного економічного аналізу, і практично вона цілком будується на припущеннях. Між тим, само по собі якесь суспільне явище – чи має воно місце в економіці, політиці або в іншій сфері суспільного життя – є результатом складної взаємодії багатьох учасників і характеризується складним поєднанням закономірних та випадкових моментів. Спроби пояснити логіку суспільного розвитку виключно змовами занадто спрощують завдання пошуку причинно-наслідкових зв'язків і далеко не завжди здатні дати задовільні наукові результати при аналізі фінансових інститутів.

Прикладом може бути все та ж світова фінансова криза 2008-2009 рр. Навряд чи можна пояснити її якимись змовами провідних гравців фінансового ринку, оскільки саме провідні гравці цього ринку у США стали першими жертвами цієї кризи. В той же час, послідовно застосовуючи підходи теорії еліт, не можна повністю відкидати можливість існування певних неформальних домовленостей впливових соціальних груп, спрямованих на створення тих чи інших ситуацій в економіці, пов'язаних із штучним загостренням соціально-економічної ситуації в певних країнах чи на певних ринках, яке має на меті отримання цими групами відповідних економічних або політичних дивідендів.

Прикладів таких ситуацій можна навести чимало – як для світових фінансових ринків, так і для національної економіки. Наприклад, Дж. Сорос свого часу заробив свої багатства шляхом ціленаправленої спекулятивної атаки на англійський фунт стерлінгів. Так само відомо, що восени 2008 р. падіння курсу гривні було спровоковано діями колишнього керівництва Національного банку України, яке у змові з провідними олігархічними банками непрозора розподілило багатомільярдне рефінансування комерційних банків, яке замість того, щоб піти на фінансове оздоровлення цих банків, було спрямоване на валютний ринок, а отримані таким чином валютні кошти були розкрадені.

Але слід також зазначити і те, що подібний сценарій розвитку ситуації на фінансовому ринку України не був фатальним. Сама по собі можлива змова змогла реалізуватись виключно тому, що мала відповідне інституційне підкріплення у вигляді недосконалого нормативного порядку звільнення керівництва НБУ. Відповідно до законодавства, право ініціювання звільнення Голови НБУ належало і належить виключно до компетенції Президента України, тобто можливості суспільного контролю за діяльністю керівництва центрального банку країни є вкрай обмеженими і залежать практично повністю від моральних якостей вищої посадової особи країни, які як показує досвід країн з перехідною економікою, на жаль, не завжди відповідають

суспільним інтересам (що буде розглянуто пізніше).

З цього випливає, що вищезазначені теорії можуть мати певну користь при дослідженні впливу держави на фінансові інститути, але при цьому слід враховувати багато інших моментів та чинників, які справляють не менший вплив на динаміку фінансового ринку, аніж змови та діяльність державної бюрократії. Серед них важливу роль відіграє механізм комплементарності інститутів. Під комплементарністю зазвичай розуміють ситуацію, коли інститути створюють правила та стимули для поведінки, які не суперечать одне іншому, а доповнюють одне іншого. Забезпечення інституційної комплементарності в процесі розвитку інституційного середовища фінансового ринку має виключно велике значення. При цьому комплементарність має реалізовуватись за кількома напрямками, зокрема, наступними:

- збалансований розвиток інституційно-організаційної структури фінансового ринку, його нормативно-правового регулювання, неформальних правил поведінки учасників та належний рівень фінансового мислення економічних суб'єктів;
- взаємна відповідність та узгодженість законодавчого процесу, державного контролю за дотриманням правил та норм здійснення діяльності на фінансовому ринку та адекватність і незворотність застосування санкцій за порушення цих норм;
- висока ефективність діяльності державної бюрократії та мінімізація корупційних ризиків;
- правильний розподіл регуляторних функцій стосовно фінансового ринку між різними державними органами;
- оптимальне поєднання національних та наднаціональних регуляторних механізмів.

Зазвичай дослідники обмежують свою наукову активність розглядом якогось одного з цих напрямів або навіть його окремих складових. Між тим місія держави на фінансовому ринку полягає саме в забезпеченні його розвитку відповідно до його функцій в інтересах усього суспільства, а це можливо лише у випадку одночасного підтримання взаємоузгодженого розвитку усієї інституційної системи фінансового ринку. Безумовно, інституційне середовище фінансового ринку, як і будь-яка інша інституційна система, має властивість забезпечити взаємозаміщення інститутів, на що звертають увагу деякі автори в останніх дослідженнях інституційної динаміки фінансового сектору економіки [див.: 14]. Але цю властивість не слід переоцінювати. В усякому разі, можливість взаємозаміщення фінансових інститутів, на нашу думку, є реальною тільки для інститутів зі схожими (подібними) функціями.

Наприклад, якщо на кредитному ринку в силу якихось причин відбувається погіршення доступу до банківських кредитів або умов тримання банківських депозитів, то потреба у кредитуванні певних сфер економічної активності може, за інших рівних умов, викликати прискорене зростання сегменту кредитних спілок або ломбардів, що фактично відбувалось в Україні наприкінці 2009 – початку 2010 рр.

Так само, потреба у довгостроковому фінансуванні інвестиційних проектів може задовольнятися або на ринку банківських кредитів, або на фондовому ринку

через емісію цінних паперів. При цьому, за інших рівних умов, фондовий ринок є менш витратним механізмом залучення фінансових ресурсів порівняно із банківськими кредитами.

Крім того, функції, пов'язані із загальним регулюванням і наглядом за фінансовим ринком, можуть виконувати як сама держава, так і саморегулювні організації учасників фінансового ринку, і саме тому загальносвітовою тенденцією останніх десятиріч є розширення прав саморегулювних організацій, у тому числі шляхом передачі їм від держави окремих регуляторних повноважень.

Іншим актуальним прикладом можливостей взаємозаміщення фінансових інститутів може бути багатоваріантність комбінацій державних регуляторних органів, що здійснюють нагляд за фінансовими ринками. Незважаючи на принципову єдність як функцій різних національних фінансових ринків, так і функцій державного нагляду за цими ринками, кількість таких органів в різних країнах є різною, хоча найбільш типовою є ситуація, коли банківську систему очолює центральний банк, а фондовий ринок – відповідний інший державний орган. В Україні державний нагляд за банківською системою здійснює Національний банк України, за фондовим ринком – Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, за іншими фінансовими посередниками – Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг. Крім того, загальний нагляд за усіма фінансовими посередниками здійснює Держфінмоніторинг. При цьому державний контроль за деякими фінансовими посередниками можуть здійснювати декілька органів. Наприклад, структури, що здійснюють діяльність з недержавного пенсійного забезпечення, перебувають під наглядом як ДКЦПФР, так і Держфінпослуг; комерційні банки при здійсненні власне банківської діяльності підпадають під контроль НБУ, а при виконанні функцій, пов'язаних з активністю на фондовому ринку – ДКЦПФР.

Але таке взаємозаміщення має свої межі. Наприклад, за загальними принципами державного регулювання будь-якої економічної активності, воно має здійснюватись за основи прийняття відповідних законів. Саме це забезпечує сталість та стабільність усього механізму державного регулювання та певною мірою убезпечує його від корупційного лобіювання приватних інтересів. Органи державної виконавчої влади, відповідно до принципу розподілу повноважень між гілками влади (законодавча, виконавча, судова), мають лише виконувати відповідні приписи законодавства. Якщо ж вони починають конструювати нові правові норми, то це створює небезпеку корупційного переродження системи державного регулювання під потреби найбільш впливових груп учасників фінансового ринку на шкоду як іншим учасникам, так і суспільним інтересам в цілому.

Так само на фінансовому ринку має бути забезпечений комплементарний розвиток державних інститутів, що здійснюють регуляторні функції по відношенню до окремих сегментів фінансового ринку. Загальновідомим є те, що фіскальна політика – це прерогатива уряду, а монетарна – центрального банку країни. Але це загальне положення має реалізовуватись через створення складної інституційної

підсистеми, що забезпечує реальність такого розподілу. Наприклад, для належного виконання центральним банком своїх функцій щодо проведення монетарної політики необхідно реальне забезпечення його незалежності. Така незалежність передбачає, окрім усього іншого, обмеження впливу виконавчої влади на процедуру призначення керівника центрального банку.

Отже, взаємозаміщення інститутів, в тому числі фінансових, в принципі, є можливим, але воно не повинно бути альтернативою їх комплементарності, тобто виходити за межі, за якими починається пригнічення одних інститутів іншими, і сталість та взаємоузгоджений розвиток інституційної системи починає руйнуватись, негативно впливаючи на можливості економічного зростання.

З цього випливають відповідні практичні висновки. Швидке введення демократії в авторитарних країнах зі слабким правопорядком може спричинити багато негативних економічних і соціальних наслідків. Демократизація, тобто перехід від автократії до демократії, так само як і ринкові реформи, повинна бути поступовою і здійснюватись паралельно (одночасно) зі зміцненням правопорядку. Демократія, тобто участь широких мас у процесі прийняття рішень, розвиток громадянського суспільства - це важливі самоцінні ідеали розвитку, але вони можуть бути легко скомпрометовані, якщо їх реалізація призводить до послаблення інститутів, уповільнення економічного зростання, збільшення соціальної нерівності та злочинності. В.Полтерович та В.Попов [28] наводять приклад Китаю, для якого ці питання є вкрай актуальними та досвід якого нібито підтверджує логіку цих авторів., оскільки Китай, який, як і В'єтнам, на відміну від усіх інших постсоціалістичних країн, не зазнав трансформаційного спаду при проведенні ринкових реформ.

Але при цьому вони визнають, що перед Китаєм наразі постала проблема демократизації суспільно-економічного та політичного життя. В цій країні вже поступово впроваджуються виборні механізми та передбачається широка демократизація, що актуалізує принципове питання: якою має бути швидкість і послідовність демократичних реформ, щоб їх негативні наслідки виявилися мінімальними.

Як можна зрозуміти логіку авторів, вони виступають проти «впровадження демократії за будь-яку ціну», посилаючись на те, що системи пріоритетів та життєвих цінностей в країнах з різними рівнями розвитку є різними. Усі люди цінують не тільки матеріальне благополуччя, але й соціальну рівність і справедливість, безпеку, чистоту навколишнього середовища, можливість дожити до глибокої старості і багато іншого, але відносна (порівняльна) цінність цих показників благополуччя є неоднаковою. Відповідь на питання, на що витратити додатковий мільярд доларів у державному бюджеті, який несподівано з'явився - на захист тварин, зниження дитячої смертності або на боротьбу зі злочинністю, буде в Україні одна, у Мексиці – інша, а к США – третя, так само як і відповідь на питання щодо відносної цінності демократії.

Але очевидним є те, що в бідній країні з низькою тривалістю життя і високою злочинністю виборці, швидше за все, підтримають програму прискорення

економічного зростання, скорочення смертності та наведення порядку, навіть якщо це і пов'язано з обмеженнями демократії, що підтверджується численними прикладами країн, що розвиваються.

Звичайно, демократизація є не тільки метою, але й способом, що допомагає досягти інших цілей розвитку, таких, як тривалість життя, соціальна рівність, низька злочинність. Але це все є досяжним в ході демократизації лише за однієї неодмінної умови - при сталому правопорядку та забезпеченні усіх інших прав і свобод особистості, а не тільки демократичних. На жаль, у країнах зі слабким правопорядком (а таких серед країн, що розвиваються - абсолютна більшість, до якої входить і Україна) демократизація, як це не неприємно, супроводжується посиленням корупції, зниженням ефективності державних інститутів, збільшенням тіньової економіки, погіршенням якості макроекономічної політики (високі бюджетні дефіцити і інфляція) і, як наслідок, зростанням злочинності і соціальної нерівності на тлі скорочення тривалості життя [див.: 8].

Розглядаючи можливості та обмеження сучасної системи державного регулювання фінансового ринку в процесі ринкової трансформації економіки, слід врахувати ще одну особливість розвитку сучасних економічних систем – його нелінійність. Врахування нелінійного характеру соціально-економічної динаміки базується на використанні методологічного потенціалу природничих наук, зокрема, на теорії самоорганізованої критичності [див.: 5, 15, 16, 27, 29, 31]. Наслідком посилення нелінійного характеру економічної динаміки, включаючи динаміку фінансових ринків, є зростання ризиків несподіваних та неочікуваних фінансових криз, які потребують адекватного реагування органів, що здійснюють регуляторну політику на фінансовому ринку. Посилення не лінійності веде до послаблення потенціалу ієрархічних управлінських механізмів та вимагає їх ефективного доповнення мережевими механізмами. Конкретним засобом забезпеченні оптимального сполучення вертикальних та горизонтальних комунікаційних взаємодій на фінансових ринках є розвиток самоорганізації, яке, окрім власного потенціалу пом'якшення ризиків глобалізації фінансових ринків та негативного потенціалу рефлексивності поведінки їхніх учасників, стимулює зміни самого механізму державного регулювання.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що в умовах ринкової трансформації існує обернена залежність між рівнем комплементарності та можливостями взаємозаміщення фінансових інститутів, а саме, недостатня комплементарність, яка є результатом інституційної невпорядкованості, створює об'єктивні передумови перерозподілу функцій між різними групами інститутів, що дозволяє частково долати інституційні обмеження для ринкової трансформації, але при цьому створює загрозу стабільності та сталості інституційної системи. Крім того, на основі застосування методології самоорганізованої критичності ми вважаємо, що пріоритетними напрямками приведення системи державного регулювання національного фінансового ринку у відповідність до сталого стану постійної невизначеності та ризиків швидких катастрофічних потрясінь глобальної фінансової

системи мають бути: скорочення часу на модифікацію діючих формальних норм у разі виникнення потреби у їх зміні під тиском зовнішніх обставин та законодавче закріплення обов'язку державного регулятора робити це у разі необхідності, а також запровадження відповідальності відповідних посадових осіб за несвоєчасне реагування на виникаючі проблеми для забезпечення сталого розвитку системи; законодавче закріплення необхідності координації регуляторної політики усіма державними регуляторами, включаючи особливості такої координації у кризові періоди; подальша дерегуляція фінансового ринку шляхом передачі частини регуляторних повноважень саморегульним організаціям одночасно із запровадженням більш гнучкої системи членства в них професійних учасників фінансового ринку.

Список літератури: 1. Андрюшин С., Кузнецова В. Приоритеты денежно-кредитной политики центральных банков в новых условиях // Вопросы экономики.- 2011.- № 6.- С. 57-70. 2. Анурин В. Ф., Садулина А. М. Бюрократия: взгляды "извне" и "изнутри" // Социологические исследования.- 2010.- № 2.- С. 29-38. 3. Афанасьев М. Качество государства – главная проблема России // Prognosis.- 2008.- № 13.- С. 220-232. 4. Афанасьева О. Прозрачность и подотчетность власти. Канадский урок //Мировая экономика и междунар. отношения.- 2010.- № 10.- С. 108-118. 5. Бак П., Чем К. Самоорганизованная критичность [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://katastrofa.h12.ru/krit.htm>. 6. Балакришнан Г. Роль насилия в истории [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.newleftreview.org/?getpdf=NLR28102&pdflang=ru>. 7. Баренбойм П. Д., Гаджиев Г. А., Лафитский В. И., Мау В. А. Конституционная экономика. Учебник.- М.: Юстицинформ, 2006.- 528 с. 8. Березюк О. Україною керують методами східної деспотії [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://gazeta.ua/articles/berezjuk-oleg/ukrajinoyu-keruyut-metodami-shidnoji-despotiji/396247>. 9. Бернстайн П. Фундаментальные идеи финансового мира. Эволюция. – М.: Альпина, 2009. – 256 с. 10. Бреннан Дж., Бьюкенен Дж. Причина правил. Конституционная политическая экономия.- М.: Экономическая школа, 2009.- 272 с. 11. Голдстоун Дж. Россия и Китай должны отказаться от устаревших экономических моделей [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://2010.gpf-yaroslavl.ru/layout/set/print/viewpoint/Dzhek-Goldstoun-Rossiya-i-Kitaj-dolzny-otkazat-sya-ot-ustarevshih-ekonomicheskikh-modelej>. 12. Государство. Научные тетради Института Восточной Европы. Выпуск III. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.prognosis.ru/science_papers/Science_III.pdf. 13. Данилов С.Ю. Конституционная экономика в зарубежных странах. - М.: Государственный университет - Высшая школа экономики (ГУ ВШЭ), 2008.- 145 с. 14. Інституційні чинники розвитку фінансового сектору економіки в умовах ринкової трансформації: монографія / кол. авторів; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. В. М. Соболева. – К. : УБС НБУ, 2010.- 350 с. 15. Малинецкий Г.Г., Курдюмов С.П. Нелинейная динамика и проблемы прогноза Вестник Российской Академии наук.- 2001.- том 71.- № 3.- с. 210-232. 16. Манн С. Реакция на хаос [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://rusprostranstvo.com/massmedia/view/432>. 17. Международная конвергенция измерения капитала и стандартов капитала: Уточненные рамочные подходы. Июнь 2004. - Базель, 2004.- 266 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.cbr.ru/today/pk/Basel.pdf>. 18. Найт П. Культура заговора.- М.: Ультракультура 2.0, 2010.- 432 с. 19. Норгаард О. Економічні інституції та демократична реформа. Порівняльний аналіз посткомуністичних країн / Пер. з англ. М.Козуба та А.Галушки.- К.: Ніка-Центр, 2007.- 424 с. 20. Олейник А. Административные реформы в контексте властных отношений М.: Российская политическая энциклопедия, 2008.- 368 с. 21. Олейник А. Власть и рынок. Система социально-экономического господства в России "нулевых" годов.- М.: Российская политическая энциклопедия, 2011.- 440 с. 22. Олейник А. Политэкономия власти: подходы к анализу отношений между государством и бизнесом в России // Вопросы экономики.- 2011.- № 5.- С. 19-33. 23. Олсон М. Власть и Процветание: перерастая коммунистические и капиталистические диктатуры / М. Олсон; пер. с англ. - Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2007. - 175 с. 24. Ореховский П. Зрелость социальных институтов и специфика оснований теории общественного выбора // Вопросы экономики.- 2011.- № 5.- С. 75-88. 25. Очерки конституционной экономики. Редактор Г. А. Гаджиев.- М.: Юстицинформ, 2009.- 280 с. 26. Пастухов В. Б. Просвещенный авторитаризм и независимость суда (Возрождение консервативной

утопии) // *Общественные науки и современность*. – 2010. – № 2. – С. 14–31. **27.** *Петерс Э.* Хаос и порядок на рынках капитала. – М.: Мир, 2000. – 333 с. **28.** *Полтерович В., Попов В.* Демократия, качество институтов и экономический рост // *Prognosis*. – 2006. – № 3 (7). – С. 116-132. **29.** *Пригожин И.* Конец определенности. Время, хаос и новые законы природы. – Ижевск: НИЦ «регулярная и хаотическая динамика», 2000. – 208 с. **30.** *Римский В. Л.* Социальные аспекты взаимодействий граждан и предпринимателей с российскими судами // *Общественные науки и современность*. – 2010. – № 2. – С. 40–56. **31.** *Самоорганизованная критичность* в Конгрессе США [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://chaos.in.ua/news/samoorganizovannaya-kritichnost-v-kongresse-ssha>. **32.** *Сатаров Г. А.* Судебная власть: фрагмент диагноза // *Общественные науки и современность*. – 2010. – № 2. – С. 32–39. **33.** *Сатаров Г. А.* Экспертная оценка российской судебной власти // *Общественные науки и современность*. – 2009. – № 6. – С. 117–124). **34.** *Сатаров Г.* Прологомены к последней модернизации в России // *Вопросы экономики*. – 2011. – № 5. – С. 4-18. **35.** *Фукуяма Ф.* Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. / М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. — 730 с. **36.** *Шаститко А.* Экономические аспекты верховенства права: стоимость услуг гарантов и ошибки правоприменения // *Вопросы экономики*. – 2011. – № 3. – С. 88-103. **37.** *Яковлев А. А.* Государственный капитализм, коррупция и эффективность госаппарата // *Общественные науки и современность* – 2010. – № 4. – С. 18-25. **38.** *Яновский К. Э., Жаворонков С. В., Шульгин С. Г.* Возникает ли окно возможностей у холопов при драке панов? // *Общественные науки и современность*. – 2011. – № 2. – С. 77-86.

Подано до редакції 22.03.2011